

ŠIUOLAIKINIŲ METAFOROS TEORIJŲ KLASIFIKACIJŲ ANALIZĖ: KRITERIJAI IR KRYPTYS

DALIA GEDZEVIČIENĖ

Lietuvos teisės institutas

daliacern@yahoo.com

Pagrindiniai žodžiai: *metafora, metaforos teorija, teorijų klasifikacija.*

Įvadas

Metaforos fenomenas jau daugybę metų domina įvairių sričių tyrėjus. Apie metaforą prirašyta šūsnys knygų, studijų, straipsnių ir kitų mokslo darbų. Bet kuriam mokslininkui, pradedančiam gilintis į metaforos teoriją, pirmiausia iškyla užduotis kaip nors aprėpti šią gausią literatūrą ir išsirinkti iš jos savo darbui tinkamiausią požiūrį. Neabejotina pagalba tokiu atveju yra metaforos tyrimų apžvalgos ir teorijų klasifikacijos. Teorijų sisteminimas, jų inventorizacija išryškina tam tikras kryptis, mokyklas, teorijų pirmtakus, sekėjus ir kritikus.

Ypač ši metaforos teorijų klasifikacijos ir inventorizacijos tema tapo aktuali XX a. antroje pusėje, kai susidurta su neįtikėtinai dideliu ir nuolat augančiu metaforos teorijų srautu. Būtent šiuo laikotarpiu, anot vokiečių metaforos teoretiko Anselmo Haverkampo, metafora iš periferinės žymės tapo paradigminiu reiškiniu (Haverkamp 1996b, 496), tad nenuostabu, kad mokslininkų ir menininkų dėmesys šiam reiškiniui tik didėjo, drauge augo ir įvairių teorijų skaičius. Neišvengiamai atsirado ir metateorijos poreikis, taigi tyrimai pradėti sisteminti, klasifikuoti į tam tikras kryptis.

Šiame straipsnyje siekiama atidžiau pažvelgti į kelias šiuolaikinių metaforos teorijų klasifikacijas, išryškinti jų pranašumus ir trūkumus, atkreipti dėmesį, kokiais kriterijais remiantis teorijos „išrūšiuojamos“ į tam tikras kryptis. Tačiau prieš tai reikėtų tiksliau apibrėžti, kas šiame darbe laikoma šiuolaikinėmis metaforos teorijomis.

Kas yra šiuolaikinės metaforos teorijos?

Per pastaruosius du dešimtmečius kai kurių apie metaforą rašančių autorių darbuose iš esmės kaip teorinės dalies atspirties taškas pateikiama iš pirmo žvilgsnio itin paprasta, bendro pobūdžio metaforos teorijų klasifikacija: išskiriama senoji, arba tradicinė, klasikinė, ir naujoji, arba šiuolaikinė, metaforos sampratos. Dažniausiai tarp šių abiejų perspektyvų pabrėžiamas ne tęstinumas, o opozicija, šie du požiūriai supriešinami kaip radikaliai skirtingi.

Šiuolaikinėmis metaforos teorijomis paprastai vadinamos maždaug nuo XX a. antros pusės iki šių dienų sukurtos metaforos teorijos. Tačiau ribą tarp šiuolaikinių ir senųjų teorijų brėžia ne tik laiko atskaitos taškas (XX a. vidurys), bet ir iš esmės pasikeitęs požiūris į metaforos fenomeną. Šiuolaikinių metaforos teorijų pagrindas ir yra minėta naujoji, šiuolaikinė metaforos samprata. Ilgą laiką metafora laikyta stiliumi, retorine puošmena (senoji metaforos samprata) ¹, o nuo XX a. vidurio metafora pradėta traktuoti kaip mąstymo principas, pasaulio pažinimo ir suvokimo būdas, fundamentali schema, kuria remdamiesi mes konceptualizuojame pasaulį ir visą savo veiklą (Gibbs 2008, 3).

Senąsias ir šiuolaikines metaforos sampratas visų pirma galima atskirti priklausomai nuo to, kaip jos interpretuoja tris metaforizacijos proceso kategorijas – perkėlimo mechanizmą, perkėlimo motyvą ir metaforos funkciją. Tie teoretikai, kurie iki šiol remiasi klasikinės poetikos ir retorikos pateikiama senąja metaforos samprata, metaforą traktuoja kaip žodžių reikšmių perkėlimą, vieno daikto, asmens ar reiškinio perkėlimą kitam daiktui, asmeniui ar reiškiniui, kuriam tas vardas nėra tikrasis. Kiti tyrėjai, pavyzdžiui, kognityvistai, šį perkėlimą suvokia gerokai plačiau: kaip vienos konkretybės perkėlimą į kitos suvokimo erdvę arba kaip abstrakčios sąvokos perkėlimą į konkretumo, figūratyvumo plotmę. Antrasis daug diskusijų keliantis klausimas – kaip, kodėl vyksta perkėlimas, kokia yra perkėlimo motyvacija. Ilgą laiką ginčytasi, kas lemia

---

¹ Senosios metaforos sampratos ištakos siekia antikinę metaforos mokyklą, kurios pagrindiniai atstovai yra Aristotelis, Kvintilianas ir Ciceronas. Antikinė tradicija, kurios iš dalies buvo laikomasi ir viduramžiais, metaforą traktavo kaip retorinę puošmeną, stiliumi, tekste atliekančią ornamentinę funkciją. Antroji reikšminga vadinamųjų senųjų teorijų atšaka susijusi su negatyviu požiūriu į metaforą. Pagrindiniai jos atstovai – XVII a. anglų filosofai empirikai Francis Baconas, Thomas Hobbesas, Johnas Locke'as. Į metaforą ir analogiją jie žvelgė kaip į klaidingo mąstymo išraišką, religinį ir scholastinį atavizmą, kaip į nepageidaujamą figūrą filosofiniame, moksliniame tekste. Anot Hobbeso, iš kalbos turėtų būti pašalinti figūratyviniai elementai, ir tik vartojant tiesioginių reikšmių kalbą galima pasiekti tikrąją, grynąją tiesą, taigi minėtų filosofų siekiamybe tapo tarsi sterilus, demetaforizuotas tekstas. Tačiau ironiška tai, kad nepaisant smarkios kovos su figūratyvine kalba nė vienas iš minėtų autorių savo veikaluose nesugebėjo išvengti metaforinių pasakymų (Debatin 1997, 148).

būtent tokių iš pirmo žvilgsnio atsitiktinių, negiminingų dviejų metaforos dalių pasirinkimą – panašumas, skirtybė, asociacijos, bendrosios semos ar pan. Trečioji metaforos teoretikus dominanti tema – metaforos funkcija. Iki šiol nesutariama, kam reikalinga metafora – kalbai papuošti, užpildyti žodyno spragas, susieti mažai ką bendra turinčius dalykus, išvelgti tarp jų panašumą ir taip generuoti naujas teksto prasmes; ar metafora – tai kognityvinių struktūrų veiklos rezultatas, be kurio neišsiverčia joks diskursas (Černiauskaitė 2005, 9).

Šie skirtingi metaforos teorijose dėstomi požiūriai į tris metaforizacijos proceso kategorijas yra ir kai kurių metaforos teorijų skirstymo, klasifikavimo į tam tikras mokyklas pagrindas. Tačiau XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais metaforos tyrimų ribos staiga gerokai išsiplėtė atsiradus naujoms tyrimo metodikoms. Didele dalimi tai nulėmė ir informacinių technologijų plėtra, kuri suteikė galimybę formuoti tekstynus ir tirti realią vartoseną. Susiformavusioms naujoms tyrimų kryptims atskirti ir klasifikuoti jau akivaizdžiai nepakanka šio minėto trijų metaforizacijos proceso kategorijų interpretacijos kriterijaus.

Toliau straipsnyje analizuojama keletas teorijų klasifikacijų, jų kriterijų, išryškinami jų pranašumai ir trūkumai, taip pat bandoma pažvelgti į kelių pastarųjų dešimtmečių metaforos tyrimų situaciją ir galimybę ją sisteminti bei aprašyti.

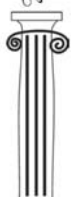
M. Blackas: substitucijos ir sąveikos teorijų skirtis

Ne viename mokslo darbe galima rasti trinarę metaforos teorijų klasifikaciją, kai išskiriamos substitucijos, sąveikos ir kognityvinės metaforos teorijos. Pasitelkus šią klasifikaciją universitetuose netgi dėstoma metaforos teorijų disciplina.² Metaforos teorijų skirstymo į substitucijos ir sąveikos kryptis pradininkas ir vienas pirmųjų šiuolaikinių metaforos teorijų klasifikacijos autorių buvo Maxas Blackas, pirmą kartą 1954 m. nurodęs substitucijos ir sąveikos teorijų takoskyrą.

Anot substitucijos teorijos (angl. *a substitution view of metaphor*) šalininkų³, metaforinis pasakymas yra visiškai kito tiesiogine reikšme vartojamo pasakymo substitutas, ekvivalentas, tiesiogine reikšme vartojamu pasakymu galima perteikti lygiai tą patį, kas siekta išreikšti metaforiniu pasakymu (Black 1954, 278–279). Pagal tokią sampratą metaforos funkcijos tėra dvi: užpildyti žodyno spragas ir stilistinė, t. y. metafora suvokiama kaip dekoracija (Black 1954,

² Iš dalies remdamasis tokia klasifikacija profesorius Hansas-Harry Dröbiggeris Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete yra parengęs kursą „Metaforų teorijos: lingvistinis diskursas“.

³ Pasak M. Blacko, tai beveik visi iki jo bent ką nors apie metaforą pasakiusieji, pirmiausia literatūros kritikai ir retorikos knygų autoriai (Black 1954, 279).

282). Kaip substitucijos teorijų atmainą, tam tikrą pogrupį M. Blackas išskiria komparatyvistines teorijas, kurios metaforą traktuoja kaip sutrumpintą palyginimą (Black 1954, 283). Kaip opoziciją šioms dviem teorijų kryptims filosofas pristato sąveikos teoriją (angl. *interaction view*), kurios autoriai yra I. A. Richardsas ir pats M. Blackas. Anot jų, metafora ir tiesiogine reikšme vartojamas pasakymas nėra ekvivalentiški, metafora tarsi prideda sunkiai apčiuopiamos, subtilios, iš dviejų skirtybių susidūrimo atsirandančios informacijos. M. Blackas savo teoriją pristatė pasitelkdamas pavyzdį: *Žmogus – tai vilkas*, kuri sudaro pagrindinis subjektas – *žmogus* ir pagalbinis subjektas – *vilkas*, ir pasiūlė į metaforą pažvelgti kaip į filtrą (Black 1954, 287). Kyla klausimas, kokie žodžių reikšmių elementai dalyvauja šiame metaforizacijos procese. Pasak M. Blacko, tai yra informacija, kuri laisvai asocijuojasi su tais žodžiais, jis ją pavadino bendrųjų asociacijų sistema (angl. *system of associated commonplaces*). Metaforinė interpretacija aktualizuoja požymius, kurie toje kalbinėje bendruomenėje pirmiausia ir asocijuojasi išgirdus žodį „vilkas“. Pavyzdžiui, paprastai vilkas išivaizduojamas kaip piktas, plėšrus žvėris, šis išivaizdavimas ir priklauso bendrųjų asociacijų sistemai. Metaforiniame pasakyme pagrindinis subjektas *žmogus* projektuojamas į pagalbinio subjekto *vilko* suvokimo sritį. Bendrųjų asociacijų sistema pasitelkiama kaip filtras, todėl visos kitos žmogaus savybės kuriam laikui tarsi tampa nematomos, o išryškintos „vilkiškosios“ iš minėtos bendrųjų asociacijų sistemos (Black 1954, 287–289).

Siekdami savo teoriją kuo labiau atriboti nuo substitucijos požiūrio šalininkų, sąveikos teoretikai itin pabrėžė metaforinio pasakymo konteksto svarbą.

Anot M. Blacko, metaforinį pasakymą sudaro *focus* – metaforiškai pavartotas žodis ir *frame* – tai tarsi to žodžio rėmai, visi kiti pasakymo žodžiai. Įdomu tai, kad vienokiuose rėmuose pavartotas *focus* suvokiamas kaip metafora, o kitokiuose – jau nebe. Kas lemia, kad *focus* tam tikruose rėmuose būtų suvokiamas metaforiškai? Pasak M. Blacko, jei tai yra metafora, vartojama sakytinėje kalboje, metaforos atpažinimą ir interpretaciją gali lemti ir kalbėtojo intonacija, istorinis fonas, kalbos sakymo aplinkybės, o jei metafora vartojama rašytinėje kalboje, tuomet ji atpažįstama iš platesnio konteksto. Taigi, egzistuoja ir tokie metaforos ypatumai, kurie veikia priklauso ne semantikos, o pragmatikos sričiai (Black 1954, 275–278).

Tad M. Blackas, oponuodamas substitucijos ir komparatyvistinių teorijų autoriams, pristatė savo požiūrį į metaforą ir drauge pateikė pirmąją šiuolaikinių metaforos teorijų klasifikaciją. Vėliau šia jo klasifikacija savo darbuose rėmėsi ne vienas kitas žinomas metaforos tyrėjas (Mooij 1976; Mackenzie 1985; Nöth 1985; Homberger 1994) (Taverniers 2002, 25).

Taigi teorijų klasifikacija pagal M. Blacką:

- substitucijos teorijos;
- komparatyvistinės teorijos;
- sąveikos teorijos.

M. Leezenbergo klasifikacija: tarp semantikos ir pragmatikos

Michiello Leezenbergo disertacijos pagrindu parengta monografija „Metaforos kontekstai“⁴ iki šiol tebėra viena išsamiausių metaforos tyrimų apžvalgų, kuri prasideda diachroninių metaforos tyrimų pristatymu ir baigiasi maždaug 1990 m. darbais; paskutinė šioje knygoje aptarta prancūzų sociologo P. Bourdieu metaforos samprata.

Monografijoje šalia nuodugnios teorijų analizės pateikta ir jų klasifikacija. Vienas paskutinių M. Blacko studijos teiginių, kad esama tokių metaforos ypatumų, kurie veikia priklausomai ne semantikos, o pragmatikos sričiai, tapo pagrindiniu M. Leezenbergo XX a. metaforos teorijų klasifikacijos kriterijumi. Anot M. Leezenbergo, metafora – tai tas dalykas, kuris nuolat tebėra ginčytinoje ribinėje teritorijoje tarp semantikos ir pragmatikos (Leezenberg 2001, ix). Taigi remdamasis šiais dviem poliais mokslininkas į dvi atskiras stovyklas – semantinę ir pragmatinę prieigas (angl. *semantic approaches*, *pragmatic approaches*) – suskirstė ir XX a. metaforos teoretikus, dar atskirai išskirdamas konceptualistinę prieigą (angl. *conceptualist approaches*). Tiesa, į šią trinarę klasifikaciją dirbtinai nespraudžiami visi metaforos teorijų autoriai, dalis jų, pavyzdžiui, D. Davidsonas, aptariami atskirai, pripažįstant, kad jų teorijoms būdingi kelių krypčių bruožai arba jie nepriklauso nė vienai iš šių krypčių.

Pasak M. Leezenbergo, metaforos teorijas pirmiausia galima atskirti pagal tai, kokią informaciją jos pasitelkia metaforinei interpretacijai. Semantinė prieiga aktualizuoja konvencionalią, visiems žinomą informaciją, pavyzdžiui, stereotipus, konotacijas ir pan. Pragmatikai, atvirkščiai, pabrėžia nelingvistinės informacijos vaidmenį. Konceptualistai mūsų gebėjimo metaforizuoti pagrindu laiko sugebėjimą mąstyti analogijomis ir atkreipia dėmesį į mentalinių konceptų reprezentacijas (Leezenberg 2001, 11).

Semantinės krypties atstovus M. Leezenbergas dar smulkiau sugrupuoja į dvi grupes: referencialistus ir deskriptyvistus.

Referencialistai metaforos efektą pirmiausia grindžia panašumu tarp pasakymo referentų (pasakyme įvardijamų objektų, arba denotatų). Anot M. Leezenbergo, šio požiūrio pradininkai buvo antikos atstovai Aristotelis, Kvintilianas bei Ciceronas ir šis požiūris iš esmės dominavo iki XX a. vidurio,

---

⁴ „Contexts of Metaphor“ pirmą kartą išleista 1995 m., antrą kartą – 2001 m.

tačiau ir iki šiol kai kurie mokslininkai metaforos teorijose remiasi būtent referencialistų tezėmis (pavyzdžiui, Henle 1958; Mooij 1976; Fogelin 1988) (Leezenberg 2001, 71). M. Leezenbergas nurodo ir vieną didžiausių šios krypties trūkumų – nesugebėjimą įvertinti jų atžvilgiu nukreiptos kritikos, kad vien objektų panašumu negalima paaiškinti figūratyvinio metaforos elemento, be to, akivaizdu, kad kai kurios metaforos aktualizuoja ne tam tikras referentų savybes, o kultūriškai determinuotus stereotipus (Leezenberg 2001, 77).

Deskriptyvistų (Black, Beardsley, Goodman ir kt.) teorijų išėities taškas yra tas, kad metaforinę interpretaciją lemia ne tiek referencija, kiek kiti reikšmės aspektai, bendresnio pobūdžio deskriptyvinė informacija. Ją M. Blackas pavadino bendrųjų asociacijų sistema, o kiek vėliau H. W. Putnamas – stereotipais. Taigi deskriptyvistai, skirtingai nuo referencialistų, metaforinę interpretaciją grindžia ne denotacija, o konotacija, kitaip tariant, ne žodžiais įvardijamų objektų savybėmis, o savybėmis, kurios asocijuojasi su tais žodžiais eiliniam kalbinės bendruomenės nariui (Leezenberg 2001, 78). Taip pat deskriptyvistai, skirtingai nei referencialistai, visai nesureikšmino panašumo vaidmens metaforinės interpretacijos procese. Negana to, jie teigė, kad būtent panašumo nebuvimas (nepanašumas, skirtybė) yra metaforos pamatas. Deskriptyvistų nuomone, loginė opozicija, arba semantinis konfliktas, užtikrina metaforos atpažinimą ir suvokimą (Leezenberg 2001, 78–79). Vis dėlto, anot M. Leezenbergo, deskriptyvistai nepastebėjo to fakto, kad ne visos metaforos paremtos semantiniu konfliktu, pavyzdžiui, metaforose neiginiuose (pvz.: angl. *Life is not a bed of roses*) nėra jokio semantinio konflikto.

Nesunku pastebėti, be to, iš dalies tai pripažįsta ir pats M. Leezenbergas, kad jo nurodytos referencialistų ir deskriptyvistų grupės iš esmės atitinka M. Blacko aprašytas substitucijos ir sąveikos teorijų kryptis.

Antrosios – pragmatinės – prieigos atstovai (Grice, Searle), skirtingai nei semantikai, aiškindami metaforos mechanizmą, dėmesį telkia ne į reikšmės struktūras, o į metaforos vartotojo intenciją. Jie analizuoja ne atskirą metaforinį pasakymą ar sakinį, o šnekos aktą, kuris vyksta tam tikra proga su tam tikra komunikacine intencija (Leezenberg 2001, 97–98).

Trečiasis M. Leezenbergo šiuolaikinių metaforos teorijų klasifikacijos dėmuo – konceptualistinė, arba kognityvinės semantikos, prieiga, kurios pagrindiniai kūrėjai – G. Lakoffas ir M. Johnsonas. Jie susitelkė ties konvencionaliomis metaforomis ir jų vaidmeniu mūsų konceptualiojoje sistemoje. Anot konceptualistų, dauguma konvencinių semantinių struktūrų yra ne laisvai pasirenkamos, o vartojamos motyvuotai (Leezenberg 2001, 137). G. Lakoffas ir M. Johnsonas kalbinę metaforą traktavo kaip momentinę konceptualiosios metaforos išraišką. Silpnosios šios teorijos vietos, anot M. Leezenbergo, buvo tai,

jog konceptualistai stebėtinai mažai dėmesio skyrė konkreataus metaforinio pasakymo atpažinimui ir interpretacijai. Jie griežtai atsisakė interpretuoti metaforą kaip semantinį nukrypimą, tačiau šioje vietoje nepasiūlė jokios alternatyvos (Leezenberg 2001, 139).

Teorijų klasifikacija pagal M. Leezenbergą:

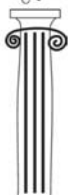
- semantinė prieiga (referencialistai, deskriptyvistai);
- pragmatinė prieiga;
- konceptualistinė prieiga.

M. Taverniers: genealoginis metaforos koncepcijų medis

M. Taverniers monografija „Metafora ir metaforologija“ (2002) parengta ir išleista Gento universitete (Belgija) apgintos disertacijos pagrindu. Monografijos autorė knygos pradžioje iškėlė tikslą išsiaiškinti, kas yra metafora. Siekiant tai padaryti visų pirma reikia, pasak autorės, peržiūrėti, kaip metafora istoriškai buvo suprantama ir interpretuojama įvairių tyrinėtojų (Taverniers 2002, 1). Apžvalga pradedama nuo Aristotelio, prabėgomis apžvelgiami viduramžiai, XVII–XIX amžiai ir ilgesniam laikui apsisistojama ties XX a. metaforos sampratomis. Šiuokart teorijos aprašomos chronologiškai, o konkretūs autoriai pasirenkami pagal jų reikšmingumą metaforos mokslui.

XX a. teorijos suskirstytos į 3 pagrindinius laikotarpius: metaforologijos pagrindai, 1965–1980 ir 1980–1990 metai. Metaforologijos pagrindų laikotarpiui atstovauja trys autoriai – I. A. Richardsas ir M. Blackas, kurie įvardyti kaip sąveikos teorijos kūrėjai, ir S. Pepperis, pamatinės metaforos (angl. *root metaphor*) sampratos autorius. Anot M. Taverniers, šių trijų mokslininkų teorijos buvo atspirties taškas rasti kitoms metaforos teorijoms ir šių dviejų krypčių (*sąveikos* ir *pamatinės metaforos* teorijų) pėdsakai ryškūs ir žvelgiant į paskesnes XX a. teorijas.

Laikotarpiu nuo 1965 iki 1980 metų autorė išskyrė dvi pagrindines metaforos tyrimų kryptis – mikrostudijas ir makrostudijas. Metaforos mikrostudijas, kurias autorė dar vadina ir lingvistinėmis metaforos teorijomis ir kurioms nemažos įtakos turėjo I. A. Richardso ir M. Blacko idėjos, daugiausia plėtojo lingvistai ir kalbos filosofai (Bickerton, Reddy, Mathews, Sanders, Prise, Horrocks, Loewenberg, Lewin). Šie metaforos tyrimai vyko lingvistikos ir kalbos filosofijos mokslų fone, metaforos sampratą daugiausia lėmė tuometė kalbos samprata, o metaforai suvokti ir paaiškinti naudotasi tomis pačiomis priemonėmis, kurios naudotos ir kalbai aprašyti. Makrostudijas M. Taverniers dar smulkiau suskirstė į tris sroves: kultūrinę srovę, kurios atstovai – antropologai (Fernandez, Ortner, Turner, Armstrong, Wagner, Kuhn), išplėtoję idėją, kad kul-

tūros remiasi pamatinėmis metaforinėmis premisomis, kognityvinę srovę, išryškinašią kognityvines metaforos galias (Ortony, Mackenzie), ir estetinę srovę, kurios vienintelis atstovas – D. Davidsonas. Vienas iš teorinių pagrindų formuoti kultūrinei ir kognityvinei srovėms buvo S. Pepperio pamatinės metaforos samprata ir iš naujo tuo metu atrastų G. Vico darbų idėjos (Taverniers 2002, 29–30).

Paskutinis M. Taverniers pristatomas metaforos teorijų laikotarpis – 1980–1990 metai, arba kognityvinės semantikos kryptis, kai metaforologijoje pradeda išskirtinai dominuoti kognityvinė paradigma (Taverniers 2002, 12), visų pirma siejama su G. Lakoffo ir M. Johnsono darbais.

Kiekvienas autorius turi laisvę pasirinkti jam atrodančias svarbiausias ir reikšmingiausias teorijas ir jas tyrinėti, vis dėlto šįkart kiek nustebino, kad belgų mokslininkės sudarytame metaforos teorijų genealogijos medyje⁵ vietos nerado belgų mokslininkų 1970 m. paskelbta „Bendrosios retorikos“ studija (Rhétorique générale 1970), kurioje išdėstyta ir savita metaforos samprata. 1970 m. Lježo universiteto mokslininkai semiotikai, pasivadinę *μ grupe* (pagal pirmąją graikiškos kilmės žodžio *metaphora* raidę), išleido minėtą studiją. „Bendrosios retorikos“ metodas suformuluotas atsiremiant į L. Hjeltslevo ženkle sampratą, R. Jakobsono kalbos funkcijų modelį, to meto naujausius semantikos mokslo tyrinėjimus ir antikinę retorikos tradiciją. Atskiras skyrius šioje knygoje skirtas tropų, arba metasememų, kaip juos pavadino mokslininkai, teorijai.

Pastaraisiais dešimtmečiais kognityvizmui ir kognityvinei reikšmės sampratai akivaizdžiai tapus vyraujančia metaforologijos kryptimi, vargu ar galima būtų tikėtis, kad ši teorija, besiremianti struktūralistine ženkle samprata ir struktūriniu požiūriu į reikšmę, dar bent kiek plačiau galėtų būti taikoma kaip metaforos tyrimų metodologija. Vis dėlto ji nusipelno būti tyrimų objektu, metaforos mokslo istorijos dalimi ir turėti aiškia vietą šiuolaikinių metaforos teorijų genealogijoje ir klasifikacijoje.

Teorijų klasifikacija pagal M. Taverniers:

- metaforologijos pagrindai;
- mikrostudijos;
- makrostudijos (kultūrinė, kognityvinė, estetinė srovės);
- kognityvinės semantikos kryptis.

A. Haverkampo metaforos teorijų rinkinys

Borisas Dunschas, Greifsvaldo universiteto mokslininkas, M. Taverniers monografijos recenzijoje autorei išsakė nemažai kritinių pastabų. Viena

⁵ Monografijos paantraštė yra tokia: *Filosofinių ir lingvistinių metaforos koncepcijų genealogija nuo Aristotelio iki 1990 m.*

rimčiausių – recenzentas literatūros sąrašė pasigedo A. Haverkampo metaforos teorijų rinkinio „Metaforos teorija“ (Dunsch 2005). Iš tiesų šis A. Haverkampo sudarytas rinkinys⁶ ir Kembridžo universiteto leidyklos maždaug kas penkiolika metų⁷ parengiami metaforos tyrimų rinkiniai „Metafora ir mąstymas“ yra vieni solidžiausių metaforos mokslo šaltinių, tik pirmasis skirtas siauresnei auditorijai, nes leidžiamas vokiečių kalba, o antrasis – gerokai platesnei, nes leidžiamas angliškai.

A. Haverkampas XX a. staiga išaugusį susidomėjimą metafora sieja su rusų formalizmo ir amerikiečių Naujosios kritikos mokyklomis, kurios aktualizavo poetinę funkciją ir vietoj vaizdo (vok. *Bild*) sąvokos literatūros moksle pradėjo vartoti metaforos terminą, kuriam buvo perkeltas vaizdo kategorijos turinys (Haverkamp 1996, 1). XX a., sunykus retorikai, kuri metaforai teikė itin didelį vaidmenį, lingvistai kurį laiką į metaforą žvelgė kaip į marginalinį reiškinių ir paliko jai tik polisemijos sritį. Pirmieji, anot A. Haverkampo, veikiami Naujosios kritikos mokyklos idėjų, naują požiūrį į metaforą pateikė sąveikos teorijos kūrėjai I. A. Richardsas, M. Blackas ir M. Beardsley. Jie išnagrinėjo metaforos loginę formą ir kognityvinę funkciją. Tarp Naujosios kritikos mokyklos ir poststruktūralizmo vyravusių kalbos analizės, struktūralizmo ir hermeneutikos srovių metaforos teorijose matyti išnykusios retorikos tradicijos pėdsakų (Haverkamp 1996, 2–5) ir išskirtinis dėmesys metaforai.

Šio straipsnio tyrimo objektas – metaforos teorijų klasifikacijos, tad ir aptariamoms knygoms atveju įdomu tai, kad rinkinio sudarytojas skelbiamus straipsnius sudėliojo pagal savo sukurtą ir vieną bendrą kriterijų turintį teorinį modelį, kuris gerokai skiriasi nuo anksčiau aptartų klasifikacijų. A. Haverkampas šaltinius į stambesnes grupes suskirstė pagal kalbos, literatūros ir filosofijos mokslo metodologijas, kuriomis remdamiesi teorijos autoriai analizuoja metaforą. A. Haverkampas nurodė tokias 4 kryptis: retorikos kritika (I. A. Richards), kalbos analizės paradigma, kurios tyrimų ašis telkiasi ties metaforos semantika (M. Black, P. Henle, Ph. Wheelwright, M. Beardsley, V. C. Aldrich), struktūralistinė paradigma, daugiausia dėmesio skyrusi metaforos semiotikai (R. Jakobson, J. Lacan, J. Socher, G. Genette, N. Ruwet), ir hermeneutinė paradigma, tyrusi metaforos hermeneutiką (P. Ricoeur, H. Weinrich, H. H. Lieb).

Taigi A. Haverkampo klasifikacijos kriterijus yra gerokai aptakesnis nei prieš tai aptartų klasifikacijų. Jis labiau aktualizuoja ne konkretaus teoretiko dėstomą požiūrį į metaforą, o kokias metodologines srovei apskritai, atsižvelgiant ir į kitus mokslininko darbus, priklauso metaforos teorijos autorius. Veikiausiai

⁶ „Theorie der Metapher“ pirmą kartą išleista 1983 m., antrą kartą – 1996 m.

⁷ „Metaphor and Thought“: 1979, 1993 ir 2008 m.

dėl šios priežasties I. A. Richardsas ir M. Blackas, pagal daugelį klasifikacijų priklausantys tai pačiai – sąveikos teorijų – grupei, šįkart atsidūrė atskirose kryptyse.

Teorijų klasifikacija pagal A. Haverkampą:

- retorikos kritika;
- kalbos analizės paradigma;
- struktūralistinė paradigma;
- hermeneutinė paradigma.

Paskutiniai du dešimtmečiai: metodo klausimas

Straipsnyje pristatytos metaforos teorijų klasifikacijos baigiasi maždaug ties 1990 m. (tai pasakytina apie M. Leezenbergo ir M. Taverniers klasifikacijas, kitos – M. Blacko ir A. Haverkampo – dar anksčiau). Bet per pastaruosius 20 metų metaforos tyrimų srityje tiek nuveikta, kad iš tiesų jau yra ką sisteminti ir klasifikuoti. Išsamiai ir konstruktyviai paskutinių dviejų dešimtmečių metaforos tyrimų mokyklas ir jų taikomas metodikas aprašė Inesa Šeškauskienė. Visų pirma ji išskiria europietiškąją ir amerikietiškąją mokyklas. Abiejų mokyklų teorinis pagrindas – kognityvinė metaforos teorija, tačiau skiriasi jų taikomi metaforos tyrimo metodai. Amerikietiškoji mokykla labiau plėtoja psicholingvistinę metaforų tyrimo metodiką (psicholingvistinį eksperimentą), o europietiškoji linkusi remtis sintagminiais žodžių ryšiais, žodžių junglumu ir pasitelkusi tekstynus tiria realią vartoseną (Šeškauskienė 2012, 67–68).

Pabrėžtina, kad pastaraisiais metais daugiausia teorinių diskusijų kyla ne dėl pačios metaforos sampratos, arba požiūrio į metaforą, o dėl metaforų tyrimo metodikos. Per paskutinį dešimtmetį nemažai kritikos sulaukė ir amerikiečių kognityvistų metaforoms tirti taikomas psicholingvistinio eksperimento metodas. Viena iš jo kritikių britų mokslininkė Alice Deignan realios vartosenos tyrimų prioritetą motyvuoja tuo, kad metafora tiesiogiai priklauso nuo konteksto, taip pat metafora yra ne tik kognityvinis, bet ir teksto bei socialinis fenomenas (Deignan 2008, 280). Konkrečiais pavyzdžiais ji parodė, kaip tekstyno duomenys neretai verčia suabejoti ar net paneigti kalbine intuicija paremtą eksperimento rezultatus. Dažniausiai taip atsitinka dėl to, kad kai kurie metaforos tyrėjai eksperimento metu informantams pateikia prasimanytus tekstus, kuriuose vartojami kalbos pavyzdžiai tekстыne yra labai reti arba iš viso ten neegzistuoja (pavyzdžiui, pateikiant tokius tekstus informantų gali būti prašoma reaguoti į skirtingus tekstus: viename ta pati idėja būna nusakyta tiesioginės reikšmės žodžiais, o kitame – vartojant metaforinius pasakymus) (Deignan 2008, 284).

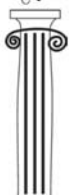
Nepaisant kritikos, vis dėlto negalima visiškai nuneigti ir psicholingvistinių studijų bei psicholingvistinio eksperimento kaip metodo vertės. Atliekant

eksperimentus buvo paneigti kai kurie klaidingi nuo seno įsitvirtinę teiginiai ir patvirtintos naujos hipotezės. Pavyzdžiui, remiantis tradiciniu požiūriu, ilgą laiką manyta, kad suprasti metaforą, metonimiją ar ironiją reikia gerokai daugiau kognityvinių pastangų nei suvokti pranešimą, kuriame nėra figūratyvinių elementų. Tokį požiūrį neva dar labiau paremdavo supratimas, kad figūratyvinė kalba tiek lingvistinė, tiek kognityvine prasme yra nukrypimas. Tačiau daugelio psicholingvistinių eksperimentų, kurių metu buvo išmatuotas laikas, kiek užtrunka informantui suvokti figūratyvinius ir pažodžiui suprantamus teiginius, rezultatai parodė, kad tiek figūratyvinę, tiek pažodinę kalbą žmonės supranta vienodai greitai (Gibbs, Matlock 2002, 8).

Ieškant kompromiso ir drauge bendro, maksimaliai objektyvaus metodinio įrankio metaforoms tirti buvo suburta tiek iš europiečių, tiek iš amerikiečių mokslininkų sudaryta *Pragglejaz* grupė, kuri pradėjo taikyti metaforų nustatymo metodą MIP. Šio metodo esmė – nustatyti santykį tarp pagrindinės, arba bazinės, ir kontekstinės reikšmės (Šeškauskienė 2012, 71–73). Vienas iš *Pragglejaz* grupės narių olandų mokslininkas Gerardas Steenas, remdamasis realios vartosenos, pagrįstos tekstyno duomenimis, tyrimais, pateikė ir kiek pakoreguotą metaforos sampratą bei tam tikras teorines perspektyvas būsimiems tyrimams.

G. Steeno trijų lygmenų modelis

Tiek kognityvistai, tiek psicholingvistai kalba apie metaforą remdamiesi dviejų lygmenų požiūriu: metafora kalboje ir metafora mąstyme. G. Steenas pateikė svarių argumentų, kad šis modelis turėtų būti išplėstas iki trijų lygmenų: metafora kalboje, mąstyme ir komunikacijoje. Metaforos tyrimuose aktualizuoti trečią – komunikacijos – lygmenį G. Steeną paskatino darbas su realia vartoseną ir pastebėjimai, kad skirtinguose diskursuose metafora atlieka skirtingas funkcijas (ji gali būti žaidybinis, pramoginis elementas literatūroje, informatyvi – žiniuose ir mokslo srityje, įtikinama – reklamoje, politikoje ir moksle, pamokoma – švietimo srityje) (Steen 2008, 214). Antra vertus, skirtingos metaforos funkcijos priklauso ir nuo lingvistinės metaforos formos (metaforos ir palyginimo), taip pat nuo to, ar ji yra konvencinė, mirusi ar nauja, originali. G. Steenas iš esmės atsisako konceptualiųjų struktūrų išskyrimo ir teigia, kad dabar metaforos tyrimai turėtų būti pradami keliant tokį klausimą: kokia – konvencionali ar originali metafora; kokia lingvistinė forma – metaforiniu pasakymu ar palyginimu, kokiais komunikaciniais tikslais ir kokiame diskurso kontekste vartojama (Steen 2008, 219). G. Steeno skaičiavimais, tekstynuose iš visų užfiksuotų metaforų apie 99 proc. yra konvencinės, tačiau jis preliminariai spėja, kad konvencinės metaforos nėra vien nesąmoningas mūsų konceptualiųjų struktūrų atspindys. Anot jo, ir konvencinė metafora yra santykinai sąmoninga šnekos akto dalis, tikslinga

diskurso strategija, kuri vartojama siekiant išgauti tam tikrą retorinį efektą, arba funkciją (Steen 2008, 223). O jei metafora vartojama sąmoningai, tai, pasak G. Steeno, pagrindinė jos komunikacinė funkcija pasitelkus tarpšritinį perkėlimą (angl. *cross-domain mapping*) – pakeisti adresato perspektyvą ir perkelti jo dėmesį į kitą sritį (Steen 2008, 227). Tokia manipuliacija diskurso perspektyva atliekama siekiant konkrečių tikslų – įtikinti, pralinksminėti, užmegzti glaudesnę santykį su adresatu, informuoti ir pan.

Daugelis kognityvinės lingvistikos atstovų komunikaciją traktuoja kaip integralią mąstymo dalį, vis dėlto, anot G. Steeno, trūksta atskiro sisteminio požiūrio į metaforos komunikacinius, tarp jų ir retorinius, aspektus diskurse (Steen 2008, 232). Ši naują požiūrį G. Steenui padiktavo būtent darbo su metafora metodika – realaus diskurso tyrimai. Mokslininko nuomone, tuomet, kai metafora studijuojama kaip realaus šnekos akto dalis, tampa aišku, kad ji yra ne tik lingvistinės formos ir konceptualios struktūros, bet ir komunikacinės funkcijos manifestacija (Steen 2008, 221).

Taigi G. Steeno požiūryje galima išvelgti tam tikrą kognityvinės metaforos teorijos modifikacijų. Visų pirma G. Steenas pabrėžia konvencinės metaforos vartojimo sąmoningumą ir tikslingumą, antra, anot mokslininko, metafora yra ne tik mąstymo ir kalbos reiškinys, diskurse ji atlieka itin reikšmingas komunikacines funkcijas, trečia, ieškodamas naujų metaforos tyrimo metodikų G. Steenas atsisakė vieno iš pamatinių kognityvinės metaforos teorijos principų – konceptualiųjų metaforų išskyrimo.

Išvados

Dėl šiuolaikinių metaforos teorijų gausos jų sisteminimas ir klasifikacija yra neabejotinai būtinas metaforos mokslo etapas. Visų pirma tai padeda aprėpti teorijų visumą, išryškina tam tikras metaforos tyrimų kryptis ir metodikas.

Straipsnyje aptartos keturių autorių metateorijos – šiuolaikinių metaforos teorijų apžvalgos ir klasifikacijos, jų kriterijai, pranašumai ir trūkumai. Viena pirmųjų metaforos teorijų klasifikacijų – M. Blacko pateiktas metaforos sampratų skirstymas į sąveikos ir substitucijos kryptis. Šios klasifikacijos kriterijus – skirtingai suprantamas metaforos funkcionavimo lygmuo ir konteksto vaidmens metaforinėje interpretacijoje suvokimas. Kiti trys klasifikacijų autoriai iš esmės remiasi ta pačia medžiaga (tas pats teorijų masyvas), bet pritaikę skirtingus klasifikavimo kriterijus pateikia originalų šiuolaikinių metaforos teorijų vaizdą. Pagrindinis M. Leezenbergo klasifikacijos kriterijus – kas dominuoja interpretuojant metaforą – semantika ar pragmatika; M. Taverniers išskiria metaforos mikro- ir makrostudijas. Be visų šių krypčių, kaip atskirą trečią prieigą abu pastarieji autoriai nurodo kognityvinę metaforos mokyklą. A. Haverkampas,

kurio klasifikacija iš esmės baigiasi „ikikognityviniu“ periodu, apie 1980 m., teorijas grupuoja pagal kalbos, literatūros ir filosofijos mokslų metodologijas, kuriomis remdamiesi teoretikai interpretuoja metaforą (retorikos kritika, kalbos analizė (semantika), struktūralizmas (semiotika), hermeneutika).

Pastarųjų dviejų dešimtmečių teorijos nepateko į minėtas klasifikacijas, viena žinomesnių, trumpai pristatyta ir šiame straipsnyje, – G. Steeno trijų lygmenų modelis.

Nepaisant kai kurių klasifikacijų ir apžvalgų ribotumų ir netesėjimų, šios klasifikacijos leidžia į tas pačias teorijas pažvelgti iš skirtingų perspektyvų, naujai jas įvertinti ir yra ypač naudingos, kai vieną ar kitą teoriją reikia pasirinkti savo mokslinio darbo objektu ar metodu.

Literatūra

- Black M. Metaphor. *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, vol. 55, 1954–1955, 273–294.
- Černiauskaitė D. *Metaforos raiška lietuvių tautosakoje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005.
- Debatin B. Metaphorical Iconoclasm and the Reflective Power of Metaphor. In B. Debatin, T. R. Jackson, D. Steuer (eds.). *Metaphor and Rational Discourse*. Tübingen: Niemeyer, 1997, 147–158.
- Deignan A. Corpus Linguistics and Metaphor. In R. W. Gibbs Jr. (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, 2008, 280–294.
- Dunsch B. Rezension. M. Taverniers, Metaphor and Metaphorology. A selective genealogy of philosophical and linguistic conceptions of metaphor from Aristotle to the 1990s, Gent 2002. *Bryn Mawr Classical Review* 2005 02 32. <http://ccat.sas.upenn.edu/bmcr>.
- Gibbs R., Matlock T. Looking For Metaphor In All The Right Ways. *Theoria et historia scientiarum*, vol. VI, no. 1, 2002, 5–25.
- Gibbs R. W. Jr. Metaphor and Thought. The State of the Art. In R. W. Gibbs Jr. (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, 2008, 3–13.
- Haverkamp A. Einleitung in die Theorie der Metapher. In *Theorie der Metapher* (herausgegeben von A. Haverkamp). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996a, 1–27.
- Haverkamp A. Zu Auswahl, Übersetzung, Bibliographie. In *Theorie der Metapher* (herausgegeben von A. Haverkamp). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996b, 493–497.
- Leezenberg M. *Contexts of Metaphor*. Elsevier, 2001.
- Rhétorique générale*. Paris: Larousse, 1970.

- Taverniers M. *Metaphor and metaphorology. A selective genealogy of philosophical and linguistic conceptions of metaphor from Aristotle to the 1990s*. Gent: Academia Press, 2002.
- Steen G. The Paradox of Metaphor: Why We Need a Three-Dimensional Model of Metaphor. *Metaphor and Symbol* 23, 2008, 213–241. https://www.academia.edu/235694/The_paradox_of_metaphor.
- Šeškauskienė I. Metaforų tyrimo klausimu, arba kaip nustatyti metaforas. *Darbai ir dienos* 58, 2012, 65–79.

Dalia Gedzevičienė

ŠIUOLAIKINIŲ METAFOROS TEORIJŲ KLASIFIKACIJŲ ANALIZĖ: KRITERIJAI IR KRYPTYS

Santrauka

Pagrindiniai žodžiai: *metafora, metaforos teorija, teorijų klasifikacija.*

Maždaug nuo XX a. vidurio iš esmės pasikeitė požiūris į metaforos fenomeną. Iki to laiko į metaforą žvelgta kaip į dekoratyvią teksto puošmeną, o XX a. antroje pusėje suvokta, kad metafora yra ne tik kalbos priemonė, bet ir fundamentali schema, mūsų konceptualiosios sistemos atspindys. Pasikeitus požiūriui, šiuo laikotarpiu buvo sukurta daug naujų šiuolaikinių metaforos teorijų, drauge atsirado poreikis jas klasifikuoti. Straipsnyje pristatyta viena pirmųjų M. Blacko pateikta metaforos teorijų klasifikacija. Jis teorijas suskirstė į tris grupes: sąveikos, substitucijos ir komparatyvistines. Taip pat aptartos dar trys – M. Leezenbergo, A. Haverkampo ir M. Taverniers – klasifikacijos. M. Leezenbergas teorijų visumą pirmiausia suskirstė į du polius: semantinę ir pragmatinę kryptis ir atskirai išskyrė konceptualistinę prieigą. A. Haverkampas nurodė keturias kryptis: retorikos kritiką, kalbos analizę (semantiką), struktūralizmą (semiotiką) ir hermeneutiką. M. Taverniers išskyrė metaforos mikro- ir makrostudijas, pastarąsias dar smulkiau suskirstė į kultūrinę, kognityvinę ir estetinę sroves. Straipsnyje analizuojami šių teorijų ir apžvalgų kriterijai, pranašumai ir trūkumai.

Dalia Gedzevičienė

ANALYSIS OF CLASSIFICATIONS OF CONTEMPORARY THEORIES OF
METAPHOR: CRITERIA AND TRENDS

Summary

Keywords: *metaphor, theory of metaphor, classifications of theories.*

In the second half of the 20th c. the attitude towards the phenomenon of metaphor radically changed. For a long time metaphor was seen as an ornamental aspect of language, but since the second half of the twentieth century a lot of contemporary scholars have proposed that metaphor is not only a linguistic tool, but also a fundamental scheme by which people conceptualize the world. In this period a huge variety of theories and approaches has blossomed. It was necessary to have some kind of classification of theories. The paper introduces several classifications. The first distinction is M. Black's division into 'substitution views', 'interaction views' and 'comparison views'. Other ways of classifying theories have been proposed by, among others, M. Leezenberg, A. Haverkamp and M. Taverniers. The two most important poles of M. Leezenberg's classification are 'semantic views' and 'pragmatic views' of metaphorical interpretation. The third influential group of theories is a conceptualist approach. A. Haverkamp referred four important trends: critique of rhetoric, analysis of language (semantics), structuralism (semiotics) and hermeneutics. Since the sixties, M. Taverniers recognised two main strands in metaphorology: micro-studies and macro-studies, which can be split up in 3 different trends: cultural, cognitive and aesthetic. The present article focuses on criteria, advantages and limitations of the above-mentioned classifications.

